

*А.І.Яковенко,
доктор філософських наук,
доцент, професор кафедри
філософії та політології ПУЕТ*

СВОЄРІДНІСТЬ ЕКЗИСТЕНЦІЇ ФУНДАМЕНТАЛЬНИХ ФОРМ МИСЛЕННЯ В КОНТЕКСТІ ДІАЛЕКТИКИ ГРЕЦЬКОЇ ФІЛОСОФІЇ І СЕРЕДНЬОВІЧНОЇ ХРИСТИЯНСЬКОЇ ДУМКИ

Проблема співвідношення грецької філософії і середньовічної християнської думки в екзистенційно-діалектичному контексті постає як цілісний системний комплекс питань, які об'єктивно виникають під час розвитку пізнання і розв'язання яких викликає суттєву теоретичну й практичну зацікавленість. Можливість єдності та узгодженості між цими феноменами або неминучість їх розбіжності й протистояння є, зрештою, питанням про граничні основи існування людини, і яке є особливо нагальним в епохи корінних переломів світогляду, духовної розгубленості й пошуків втраченої цілісності духовного життя, що, своєю чергою, потребує ефективного вирішення цієї проблеми, чітко вираженої, зокрема, в дорученні Президента України №1-1/657 від 08.07.2005 року «Щодо подолання морально-духовної кризи суспільства».

У творчості перших християнських письменників і апологетів, святих отців християнської церкви періоду патристики можна убачити свідоме прагнення експлікувати джерела і сутність тих сакральних християнських істин, що привели християнство до еллінського світу, виявити єдність та розбіжність у контексті діалектики грецької філософії і християнської думки істин, язичницького знання та Святого Письма, а також з'ясувати специфіку взаємин знання й віри.

Розкрити своєрідність християнської теології, а також її зв'язок з філософією мають богословські праці християнських теологів, богословів, святих отців церкви: Афанасія Великого, Василя Великого, Діодора Тарсійського, Клімента Римського, Кирила Єрусалимського, Єпіфанія Кіпрського, Іларія Пиктавійського, Іоанна Кассіана (Римлянина), Іустина Філософа, Мелітона Сардійського, Пелагія.

Значний внесок у дослідження проблеми співвідношення християнської релігії і філософії з різних, деколи протилежних позицій, зробили класики європейської філософії Д.Локк, Т.Гоббс, Ф.Вольтер, Ж.-Ж.Руссо, І.Кант, Ф.Шеллінг.

Сакральні християнсько-екзистенційні пошуки, зокрема у вченні про Святу Трійцю, представника золотого часу патристики християнського теолога, святого Кирила Єрусалимського, виявляються через намагання дати системне осмислення онтології Божества, зокрема в твердженні, що, незважаючи на свою природу, людина не може збагнути, як Отець народжує Сина. Це відомо одному Богові, а створена природа, не тільки людська, але й ангельська як представників сакрального інтелігібельного світу, цього знати не може. «Не соромся визнати своє незнання, – радить щодо цього святий Кирило Єрусалимський, – бо ти не знаєш того, чого не знають й Ангели. Той, що тільки Народив, знає Народженого, і Народжений від Нього знає того, Хто Народив, а Святий Дух Божий свідчить у Священному Писанні, що Народжений є Бог Всемогутній...» [10, 705].

Християнський письменник, святий Василь Великий, «батько монашого життя на Сході», аргументовано показує у своєму догматичному творі «Про Святого Духа до святого Амфілохія єпископа Іконійського», що його словослов'я не є новиною, і цілком погоджується зі Святим Письмом і з церковним Переказом. Християнський письменник, святий Василь Великий пише цілий трактат про божество і єдиносущність Святого Духа. Узагальнюючи своєю благодатною мудрістю богоодкровенне вчення церкви про Святий Дух, християнський теолог, святий Василь Великий каже: «...невіруючий в Дусі не має долі й в дійсному поклонінні, бо неможливо інакше поклонятися Синові, як тільки Духом Святим, і неможливо інакше закликати Отця, як тільки Духом усиновлення» [9, 114].

Основною метою нашої статті є цілісне релігійно-філософське дослідження ролі феноменів єдності та розбіжності в контексті діалектики грецької філософії і середньовічної християнської думки як особливого духовного явища.

Досягнення поставленої мети потребує розв'язати такі завдання: обґрунтувати необхідність звернення до античної філософії і середньовічної християнської думки як до конструкту найважливішого коректного духовного базису; дослідити гносеологію, антропологію, онтологію аксіологічної традиції у контексті діалектики грецької

філософії і середньовічної християнської думки.

Процес асиміляції християнством античного платонізму відбувся складно і суперечливо. Суперечливість цього процесу дістала відображення в протилежних поняттях – «платонічний еллінізм» і «християнський еллінізм». Якщо перше відображає факти некритичної рецепції платонічних понять і конструкцій у християнському богослов'ї, то друге – тривалість, складність, часом болісної їх критичної трансформації у християнській думці. На більш глибокому рівні синтез еллінізму і християнства означав поступове формування нових фундаментальних форм мислення, творчу трансформацію самого людського розуму.

З перших століть існування християнської церкви завдання поширення віри, можливість існування християнської філософії як традиційної, що утворюється актуальністю і легітимізацією людської діяльності й системи осмислення навколо євангельсько-духовної основи, вимагали насамперед вироблення засад, які містили б у собі істини порятунку, доступні для розуміння природного розуму. По суті, ця потреба була реалізована тоді, «...у період, коли з'явилися теологи, здатні до філософствування і, найголовніше, що володіють здатністю виявити ту філософію, яку може бути перетлумачено і доповнено в контексті віри» [8, 341].

Християнська апологетика II–V століть накопичила певний методологічний досвід дослідження історико-теологічного процесу, в якому християнські релігійні основи розглядаються як один із головних чинників, що визначають тип філософствування. Християнські апологети є першими теологами (богословами) християнського світу в питаннях зіставлення грецької філософії з християнською думкою. Початком літературної діяльності апологетів був момент, коли християнство зважилося вийти зі замкнутості і подати себе як найвище здійснення культурних прагнень суспільства. У цьому сенсі апологетика здійснює повноцінний діалог з язичеською філософією, в якому християнство освоювало її визначально-понятійну мову і трансформувало її в релігійно-богословському ключі. Крім того, апологетика пропонувала осмислити всю попередню мудрість як рівень на шляху до істини, яка була відкрита Христом і яку втілило християнство.

Перед християнськими апологетами, отцями східної церкви стояло завдання пізнання світу в його граничному значенні, тим

самим впливати на світ через досвід церкви. Це завдання визначало необхідність святих отців у використанні понять і категорій античної філософії у викладі християнського вчення, оскільки інших засобів комунікації не було. Завданням ранньої християнської апологетики, конкретно-християнських апологетів II–V ст. було довести юридичне право християнства вільно відправляти свій релігійний культ; показувати і представляти всю божественну велич і невимірну перевагу християнського вчення над усіма древніми релігійно-філософськими переконаннями і системами; обстоювати чистоту християнських догматів, святість християнської моралі й високий етичний характер життя і поведінки християн – духовність [11, 419–437].

Християнські апологети періоду раннього християнства вирішують головні для їхньої філософії проблеми: проблему свободи, а саме свободи во-Христі і об'єктивування, яке з'являється як розумовий процес, за допомогою якого відчуття, що виникає як суб'єктивний стан у віруючого, перетворюється в сприйняття Бога. Намагання об'єднати ці дві форми релігійної свідомості спирається на концепцію духовної очевидності або філософського досвіду. У руслі цієї традиції визначається таке гносеологічне знання, як зустріч, або сходження, або з'єднання між об'єктом і суб'єктом, яке постає як системна цілісність сакральних-духовних інтенцій об'єкта (Бога – Святої Трійці), котрі констатуються єдністю із антропобуттям суб'єкта (людини). Суб'єкт (людина) у цілісному естві, у своїй репрезентаційній формі, в межах своєї індивідуальності пізнає онтологічність свого антропобуття, а також абсолютність найвищого рівня (Бога – Святу Трійцю) [12, 372–389].

Сакральна-онтологічна зустріч Євангелія з еллінізмом викликала до життя християнську теологію, яка не має еллінізації християнства. Зустріч з грецькою філософією поставила християн перед необхідністю використовувати культурні засоби грецької філософії в оформленні християнських догматів. Швейцарський дослідник Я.Буркхардт розвиває думку про неминучість інтегрованості релігії в певний культурно-історичний контекст. При цьому він стверджує, що «...жодна релігія ніколи не була абсолютно незалежною від культури відповідних епох і народів. Якраз тоді, коли вона повністю панує за допомогою буквального розуміння священних текстів і всі на світі рахуються з нею, життя абсолютно неминуче буде впливати на релігію» [1, 241].

У цьому зв'язку онтологічна єдність істин середньовічної християнської думки і грецьких філософських понять підпорядковуються змісту християнського віровчення. За необхідності використання християнством певної філософської мови можливе, якщо при цьому не спотворюються істини Біблії. Прагнення не допустити спотворення біблійних істин спонукало отців церкви до очищення мови грецьких філософських понять: «...богослов'я повинне виражати себе мовою вселенською. Не випадково Бог помістив отців церкви в грецьке середовище: вимога філософської ясності у поєднанні із вимогою глибини гносіса спонукало їх очистити й освятити мову філософів і містиків, щоб повідомити християнське Євангелію» [5, 362].

У давньогрецького філософа Платона пневма (дух) ототожнювалася з диханням, життєвою силою. За Арістотелем, пневма – це життєва енергія. У середньовічній філософії пневму розуміли як дихання життя, або подих, при цьому вона набувала нового змісту – як субстанціальна основа духовного життя. Мета життєвих прагнень – у здобутті духовності як аксіологічної сутності призначення людини. Духу дано право панувати, переважати над душею і тілом. Тісне взаємопроникнення духу й душі в єдину духовну сутність дає можливість душі розвиватися, ідентифікуючи духовність через розгорнуту актуалізацію духовного буття як екзистенційної людської онтології через самопізнання особистості. Дух як каталізатор душі виводить її з вихідного стану до вищого, духовного [3, 153–162].

В антропологічній онтології ранніх середніх віків зазначається, що дух має приховану інтенцію – спрямованість до Бога, вічності. Антропологічний розвиток у системі психосоматичного конструкту тлумачиться як боротьба протилежностей: духа і тіла. Вони постають як протилежні складові людського буття і від спрямованості до одного з них залежить вічна доля людини. Форма виразу такого антропологічного буття реалізується через самореалізацію особистості в її прагненні до злиття із сакральним Абсолютом у символізаторчому екзистенційному процесі. Дух, спрямований до Бога, рятує і душу, і тіло, і саме встановлення такого трихотомічного зв'язку є найвищим абсолютним началом, Богом. Діалектично-антропологічний розвиток є спрямованим процесом змін в системі психосоматичного конструкту (дух, душа, тіло), при цьому є головною метою християнської духовності із основоположним визначенням, що проявляється у духовно-тілесній онтологічній екзистенції. Особистість

повинна здійснити конкретно-особистісне екзистенційне зусилля, щоб дух як глибинна єдність душі був врятований. Дух через діалектику трансцендентного й досвідного, ідеального й матеріального перетворює нижчі структури в людській природі, при цьому духовність розуміється як буття певних якостей людини, поява й розвиток яких пов'язується з розвитком ціннісного боку буття людини. Процес актуалізації духу в системі духовності, духовно-тілесній онтологічній екзистенції відбувається через концепти почуттів, розуму, свідомого й безсвідомого, а його кінцевим психологічним станом є духовність, в якій душа є її сферою, при цьому невпинно жадає повноти буття через пізнання системи духовного знання [13, 283–316].

Духовне знання – цілісне, тому цілісним і відродженим має бути дух, що сприймає його, що не виконує безпосередньо пояснювальної функції, а є обов'язковою умовою пізнавальної діяльності, в основі якої – сакральне парадигмальне знання. Необхідно знайти належне духовне буття, а істина досягається відповідно до нього, мірою набуття онтологічної досконалості. Тільки той може висловити істину, хто вже перебуває в ній, а не той, хто лише одного разу кинувся з неістини до істини. Конкретність істини міститься в об'єктивній істині та є невід'ємною складовою її розвитку, є невід'ємною складовою ефективною творчості, що потребує подальшого розвитку знання й виступає як відновлення повноти духовного досвіду в єдності віри, розуму й моральності [2, 525–551].

Екзистенційні підвалини духовної методології були закладені давньогрецьким філософом Сократом з низкою ідей щодо з'ясування специфіки духовного пізнання. Згідно з ним, цінності в житті людини виступають соціально-значущими орієнтирами діяльності суб'єктів. Давньогрецький філософ визначив напрям духовного самопізнання. Це – інтроверсія, особистісна характеристика внутрішнього світу людини, при цьому вона постає як перша особливість духовної методології. Іntenційний вектор інтроверсії – шлях до істини, що виступає метою пізнання. Давньогрецький філософ Платон у своїй філософії вважав, що в особистому дусі необхідно шукати загальні знання, об'єктивне, відтак здобути буде єдино потрібним і добрим. Той, хто прагне до істини, повинен насамперед усвідомити свої обмежені початкові гносеологічні можливості. За Платоном, абсолютна істина виступає як повне й вичерпне знання про об'єкт, різновидом її є вічна істина і об'єктивна істина, що пізнаються у її повній

і закінченій формах, вони недоступні людям, щоб розкритися у повноті екзистенційній [6, 251–272].

З точки зору суб'єктивно-ідеалістичного емпіризму система духовного пізнання є перевірені практикою знання, що змінюють значення істини, при цьому кінцевою метою духовного пізнання є божественна мудрість. Основною проблемою гносеології духу є проблема відносин об'єкта пізнання в системі «Бог – особистість», а саме: абсолютно сакральний божий світ і людина. Істина являє собою екзистенційно-діалектичний процес розвитку системи духовного пізнання, в якому досягається відповідність поняття предмету думки. Істина тлумачиться як вічна, абсолютна властивість ідеальних об'єктів, що існує незалежно від свідомості людини. «Людська мудрість нічого не варта», – казав давньогрецький філософ-ідеаліст Платон [4, 537].

Платон уважав, що духовне пізнання перебуває в залежності від чистоти душі, її добротності. Людина має розраховувати на добротність. Уся суть духовного осягнення полягає в тім, щоб знання ми самі породили в собі як істину з різними її формами, а саме: буденною, художньою, моральною. Справжні знання як інформація про конкретне залежить від умов, місця й часу, за яких вони існують і розвиваються. Розум повинен звільнитися від усього чуттєвого, недоказового знання. Раціональна обґрунтованість робить його вільним, здатним до просвітлення, до піднесення й уходження в сферу духовного.

Епістеміологія раннього середньовіччя дала розгорнуту методологію духовного пізнання, головними для якої були проблеми зв'язку в системі «людина і зовнішній світ», в системі зовнішнього і внутрішнього досвіду. Духовне знання приходило тільки за допомогою інтроверсії. Духовна істина осягається тільки як наслідок духовного шляху і є невід'ємною від нього. Конкретність істини виявляється в тому, що істинне знання має своїм змістом певний фрагмент об'єктивної реальності і завжди перебуває в системі «істина – інтенція», при цьому існує відповідність предмета пізнання й пізнаючого, а саме: схоже пізнається схожим, духовне – духовним.

Ідіалістичний синтез християнської віроповчальної думки і античної філософії був історично виправданий. Християнські апологети, отці церкви, які здійснили цей синтез, виявили у вченні Платона і неплатоників істотну схожість з істинами Святого Письма.

Свідчення близькості платонізму до християнства можна виявити у християнського теолога Августина, який визнавав, що читання деяких книг античної філософії допомогло йому зрозуміти справжній сенс Євангелія, хоча від нього не сховалося й відмінність між християнськими істинами і еллінською філософією [7, 225–241].

Відзначаючи схожість середньовічної релігійно-теологічної думки та давньогрецької філософії, окреслимо їх істотну відмінність. Духовні ідеї давніх греків були лише передчуттями, інтуїцією. Не можна вважати, що середньовічна антропологія розвинула ідеї античної філософії. Вона виходила зовсім з інших основ – із Біблії, з визначеного нею шляху. Тому схожість цих двох типів знання відносна, а відмінності істотні.

Як бачимо, синтез язичницької філософії і середньовічної християнської думки був історично виправданий, пов'язаний зі специфікою раннього християнства, а згодом і візантійського богослов'я. Середньовічна орієнтація на Бога виводить свідомість людини за межі раціональної визначеності вчинків. Це має принципове значення для актуалізації прояву духовно-тілесної онтологічної екзистенції і гармонізації складових психофізіологічної системи людини. Логос (античний) в людині розрізнявся як вроджений, загальнолюдський і як придбаний, сакраментальний, здобутий разом із безсмертною частиною душі (Арістотель). Християнським апологетам, отцям церкви в цілому вдалося здійснити органічне поєднання християнських істин і грецьких філософських понять на основі перероблення переважно платонізму. У кінцевому підсумку було знайдено мовні засоби й первісні поняття для адекватного вираження божественної істини.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Голубинский Ф.А.* Премудрость и благодать Божия в судьбах мира и человека. – СПб.: Типография М.М. Стасюлевича, 1894. – 352 с.
2. *Киреевский И.В.* Собр. сочинений в 2 т. / И.В. Киреевский. – СПб.: Изд-е Т-ва М.О. Вольф, 1911. – Т. I. – 769 с.
3. *Кудрявцев-Платонов В.Д.* Введение в философию. – М.: Типография Губернского Управления, 1861–1872. – 694 с.
4. *Николин И.П.* Курс основного богословия, или апологетики. – Сергиев Посад, 1910. – 765 с.
5. *Николин И.П.* Очерки по догматическому Богословию: в 2 выпусках. –

- СПб.: Типография М.М.Стасюлевича, 1913. – Вып.№1. – 439 с.
6. *Остроумов М.А.* Обзор философских учений. – М.: Изд. Чепелевского, 1879. – 574 с.
  7. *Alzog J.* LehrbuchderPatrologie. – Freiburgi. Br., 1866. – 463 p.
  8. *Bardenhewer O.* Patrologie. – Freiburg, 1910. – 518 p.
  9. *Basiliius Cesariensis.* Cappadociae (Magnus), liber de Spiritu Sancto, c 11 / CesariensisBasiliius // Patrologiae cursus completes. Ser. Graeca /Accur. J.-P. Migne. P.,1857–1866, 161 t. – Т. 32. – 1136 p.
  10. *Cyrrillus Alexandrinus.* Ep. ad Successum / Alexandrinus Cyrrillus //АCY I. – Vol. 1. – Т. 1 (6). – 978 p.
  11. *Kihn H.* Patrologie. – Paderborn, 1904–1908. – 758 p.
  12. *Mohler J.A.* Patrologie. – Regensburg, 1840. – 592 p.
  13. *Rauschen G.* GrundrissderPatrologie. – Freiburgi.Br., 1916. – 438 p.

Яковенко А. І. Своєрідність екзистенції фундаментальних форм мислення в контексті діалектики грецької філософії і середньовічної християнської думки.

У статті доводиться, що проблема співвідношення феноменів єдності та розбіжності в контексті діалектики грецької філософії і середньовічної християнської думки постає як цілісний системний комплекс питань, аналіз релігійного розуміння і вплив якого в українському суспільстві є актуальним. Дослідження даної рефлексії є метою статті. Зміст статті – експлікація сукупності істотних і відмітних особливостей системи взаємозв'язків античної філософії і релігії християнського середньовіччя з перспективою подальших досліджень і розробки методично обгрунтованих підходів до зміцнення духовності українського суспільства.

Ключові слова: антична філософія, християнська думка, апологетика, релігія, екзистенція, духовне пізнання, істина.

Яковенко А. ІІ. Своєобразие экзистенции фундаментальных форм мышления в контексте диалектики греческой философии и средневековой христианской мысли.

В статье доказывается, что проблема соотношения феноменов единства и расхождения в контексте диалектики греческой философии и средневековой христианской мысли проявляется как целостный системный комплекс вопросов, анализ религиозного понимания и влияния которого в украинском обществе является актуальным. Исследования данной рефлексии является целью статьи. Содержание статьи – экспликация совокупности существенных и отличительных качеств системы взаимосвязей античной философии и религии христианского средневековья с перспективой дальнейших исследований и разработки методически обоснованных

подходов по укреплению духовности украинского общества.

Ключевые слова: античная философия, христианская мысль, апологетика, религия, экзистенция, духовное познание, истина.

Yakovenko A.I. The Existential Originality of the Fundamental Forms of Thinking in the Context of Dialectics of Greek Philosophy and Medieval Christian Thought.

The article deals with the problem of correlation between the phenomena of unity and discrepancy in the context of dialectics of Greek philosophy and medieval Christian thought. The author proves that the above-mentioned problem is revealed as a complete complex of questions, the religious analysis and influence on the Ukrainian society are urgent. Therefore the research of those vital questions are the aims of the article. The content of the article is the explication of total essential and distinctive properties of the correlation system between ancient philosophy and medieval Christian religion with the perspective of further research and development methodologically proved approaches on strengthening of the Ukrainian society spirituality.

Key words: ancient philosophy, Christian thought, apologetics, religion, existence, spiritual cognition, truth.